

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

SOME ISSUES OF INTERNATIONAL CLASSIFICATION REGULATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Коровайко О.І.,
кандидат юридичних наук,
голова Апеляційного суду Херсонської області

Здійснено аналіз точок зору науковців з приводу класифікації міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства. Визначено, що основним критерієм їх поділу на види, який має велике значення для правозастосовчої діяльності, є віднесення їх до джерел права цієї галузі. Внесено пропозиції щодо застосування у кримінальному провадженні міжнародних нормативно-правових актів.

Ключові слова: міжнародні стандарти прав людини, міжнародні нормативно-правові акти, джерела права, кримінальне процесуальне законодавство, класифікація джерел кримінального процесуального права.

Осуществлен анализ точек зрения ученых по поводу классификации международных нормативно-правовых актов в сфере уголовного судопроизводства. Определено, что основным критерием их разделения на виды, который имеет большое значение для правоприменительной деятельности, является отнесение их к источникам права этой отрасли. Внесены предложения по применению в уголовном производстве международных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: международные стандарты прав человека, международные нормативно-правовые акты, источники права, уголовное процессуальное законодательство, классификация источников уголовного процессуального права.

The article analyses scientific approaches to classification of international normative-legal acts in the sphere of criminal judicial procedure. It defines that the main criterion of their division into various types, exerting great significance in the process of law enforcement, is their attribution to the legal sources of this branch of law. The article provides recommendation for application of international normative-legal acts in criminal procedure.

Key words: international human rights standards, international normative-legal acts, sources of law, criminal procedure legislation, classification of the sources of procedural criminal law.

Постановка проблеми. Питання щодо формування сучасної системи міжнародних відносин з підтриманнями миру та безпеки, у тому числі і в правоохраній сфері, сьогодні є одними з ключових, але й досі вони не знайшли свого остаточного вирішення. Як правило, результатом таких відносин є укладання міжнародних договорів. Тож систематизація міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінальної юстиції, що імплементовані у національне законодавство, викликає науковий та практичний інтерес, зокрема, в частині реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впровадження міжнародних стандартів кримінального судочинства у національне право присвячені чисельні праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як А. Александрова, В. Божьєва, Н. Бірюкова, В. Волженкіної, Г. Ігнатенка, П. Елькінд, І. Лукашук, В. Михайлова, В. Савицького, В. Табалдієва та ін. Окремі аспекти класифікації міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства розглядалися у працях Ю. Грошевого, О. Дроздова, Л. Лобойка, В. Лукашевича, В. Маляренка, М. Михеєнка, В. Молдована, О. Узунової та ін.

Варто відзначити, що в сучасній юридичній науці існує певна різниця в поглядах науковців щодо кри-

теріїв класифікації міжнародних нормативно-правових актів, зокрема, і тих, що є джерелами кримінального процесуального права. Більшість авторів переважно звертають увагу на загальнозвізнані міжнародні документи, в яких втілені відповідні права людини та основоположні свободи, а також на конвенції і угоди, присвячені взаємодії компетентних органів держав з надання міжнародної правової допомоги.

Метою статті є узагальнення поглядів науковців щодо класифікації міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства та опрацювання теоретичних пропозицій та практичних рекомендацій щодо використання цих актів у правозастосовчій діяльності суддів.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих складових перетворень, що останнім часом відбуваються у нашій державі в контексті її розбудови як демократичної, соціальної, правової, де утверждження та забезпечення прав і свобод людини визнається її головним обов'язком, є системне реформування кримінального судочинства. Цей процес проходить із урахуванням не лише національного досвіду, а й міжнародних, зокрема європейських, стандартів у цій сфері. Ратифікація Україною міжнародних договорів і прийняття на себе відповідних зобов'язань з їх виконанням радикально впливають на

кримінальне процесуальне законодавство та право-застосовчу діяльність. У зв'язку з цим особливого значення набувають визнані на міжнародному рівні правові норми, що мають безпосереднє значення для належного забезпечення прав людини у кримінальному процесі.

За роки незалежності України чисельні зміни і доповнення, що внесені до кримінального процесуального законодавства, стали результатом визнання нашою державою важливості та значущості норм міжнародних нормативно-правових актів у сфері прав людини та основоположних свобод. Тому небезпідставно основною метою у стратегічному плані розвитку судової влади України є загальне удосконалення правосуддя в державі, реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожній людині права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженному суді [1]. Акцентуємо увагу на тому, що ця мета відображує гарантії прав людини, які закріплени у міжнародно-правових актах, зокрема у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права тощо.

Окремої уваги заслуговує Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), виконання якої Україною є її обов'язком як члена Ради Європи, у тому числі в контексті тлумачення її положень Європейським судом з прав людини (ст. 46 Конвенції) [2]. Погодимося з думкою, що позиція Європейського суду з прав людини, викладена в його рішеннях у конкретній справі, за своєю правовою природою є судовим прецедентом, що наповнює нормативним змістом положення Конвенції, визначає критерії прав людини, встановлює їх межі, і саме тому позиція цього Суду повинна бути врахована судом при мотивуванні того або іншого процесуального рішення [3, с. 81–82]. Такий підхід знайшов своє відображення у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4] та в нормі Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), яка передбачає правило, що кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9) [5]. Тобто перелік джерел кримінального процесуального права законодавцем було розширене за рахунок визнання ними рішень вказаного Суду.

Остаточну відповідь у вирішенні питання щодо визнання джерелами кримінального процесуального права міжнародно-правових актів надають положення, передбачені ч. 2 ст. 1 КПК України, в яких, на відміну від КПК України 1960 року, прямо передбачено, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України. Таким чином, можна стверджувати, що в силу положень, передбачених ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 1 КПК України, за рахунок визнання міжнарод-

них договорів джерелами права їх норми включені до регулювання кримінальної процесуальної діяльності, зокрема під час судового провадження.

Однак постають питання, пов'язані зі з'ясуванням кола цих міжнародних договорів, визначенням їх ролі та характеру впливу на регулювання кримінального провадження, а також їх систематизацією і класифікацією. Їх вирішення сприятиме більш системному та виваженому застосуванню норм відповідних міжнародних договорів щодо здійснення кримінальної процесуальної діяльності у конкретних випадках.

Зауважимо, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не надає тлумачення терміну «міжнародний договір». Наприклад, О. Гриненко небезпідставно зауважує, що, на відміну від вітчизняних законів, міжнародні акти характеризуються великою кількістю найменувань, зокрема договір, утваря, конвенція, пакт тощо. Однак такі відмінності є суто зовнішньою ознакою документа і продиктовані скоріше традиціями, на юридичну ж силу акта його найменування не впливає [7, с. 2]. Водночас відповідно до положень, передбачених ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України», міжнародний договір – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права договір, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, утваря, конвенція, пакт, протокол, тощо) [8].

Відзначимо, що міжнародний договір слід визнавати джерелом кримінального процесуального права, якщо такий акт, по-перше, характеризується ознаками, наведеними у ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України», а по-друге, відповідає вимогам ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 1 КПК України. Ця констатація має власне методологічне значення, адже, як свідчать результати аналізу ст. 9 Конституції України, ч. 4 ст. 9 КПК України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», у правозастосовчій діяльності надається пріоритет нормам міжнародних договорів. Так, у п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» вказано, що суд не може застосовувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір, у той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України [9]. Встановлення відповідності міжнародного акта вказаним вище вимогам дає можливість слідчому, прокурору, судді, захиснику або іншим учасникам кримінального провадження застосовувати його у конкретній ситуації.

З вищевказаним також пов'язане питання визнання інших видів міжнародних договорів джерелами кримінального процесуального законодавства, у тому числі міжвідомчих з питань, віднесених до відання міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Так, слід зазначити, що хоча міжвідомчі акти і відносяться до міжнародних договорів (ч. 4 ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України»),

вважати їх джерелами кримінального процесуального законодавства не можна. Це випливає із припису низки положень Конституції України. Так, зокрема, ст. 9 Основного Закону встановлює правило, згідно з яким частиною національного законодавства України є лише ті чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У свою чергу, ст. 6 Конституції України передбачає, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. І нарешті, положення ст. 92 Конституції України передбачають, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина, а також судоустрої, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнатання і слідства. Отже, не маючи статусу закону, міжвідомчі міжнародні договори України не можуть визнаватися джерелами кримінального процесуального законодавства. Тому погодимося із О. Дроздовим, який констатує, що міжурядові і міжвідомчі міжнародні договори мають підзаконний характер [3, с. 82–83]. Такі акти грають роль лише організаційного інструменту в забезпечені ефективності діяльності органів, які реалізують функцію держави з протидією та боротьби зі злочинністю. У зв'язку з цим застосуванню як джерела кримінального процесуального законодавства мають підлягати виключно ті міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, тобто ті, які отримали статус закону України. Тому іноді виникають питання розмежування різних за статусом міжнародних договорів, які містять ті чи інші норми у сфері кримінального судочинства.

Зауважимо, що дослідження різних аспектів реалізації міжнародних стандартів у кримінальному процесі України насамперед пов'язане із такими питаннями, як співвідношення міжнародних та внутрішньодержавних правових норм, імплементація норм міжнародного права у національне законодавство, міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні. Все це стосується питання класифікації міжнародних нормативно-правових актів, яке має важливе практичне значення. Це пояснимо тим, що «klassifikaція» як система розподілу предметів або понять якої-небудь галузі на класи, відділи, розділи та інше за певними спільними ознаками [10, с. 109] забезпечує можливість систематизації міжнародних договорів на класи тощо. Це сприяє більш чіткому визначенням статусу цих актів, сфері їх реалізації та можливості застосування до врегулювання відповідних кримінальних процесуальних відносин. Крім того, їх класифікація у сфері кримінального судочинства також сприяє виявленню всього кола таких актів, які повинні бути віднесені до джерел кримінального процесуального права.

Зазначимо, що в юридичній літературі відсутня єдність поглядів науковців з приводу класифікації міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства. Так, О. Дроздов серед

джерел кримінального процесуального права, що мають міжнародний характер, вирізняє дві групи: міжнародні договори, змістом яких є норми про права людини, і міжнародні договори про надання правової допомоги, норми яких регулюють міжнародну кримінальну процесуальну діяльність [3, с. 70]. Слід погодитись з автором в тому, що міжнародні договори в своїй основі закріплюють права людини або їх гарантії, однак зауважимо, що запропонована класифікація не в повній мірі відображає систему міжнародно-правових актів, які діють у цій сфері.

У свою чергу, А. Олійник акцентує увагу на тому, що на міжнародному рівні основні свободи одержали своє закріплення в універсальних (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права) і регіональних (Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) документах [11, с. 42]. Дещо подібну класифікацію наводить і О. Саленко, яка пропонує поділяти загальновизнані міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів на дві загальні групи: 1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах, розроблених в межах ООН; 2) загальновизнані європейські стандарти – міжнародні стандарти, закріплені в європейських міжнародних правових актах, ухвалених під егідою Ради Європи [12, с. 266]. Тобто ці приклади класифікації засновано за критерієм суб'єкта прийняття (ООН та Рада Європи). Дещо схожу точку зору щодо класифікації міжнародних договорів надає В. Назаров, який у системі джерел кримінального процесуального права окрім виділяє міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та рішення Європейського суду з прав людини [13, с. 24]. Вважаємо, що запропоновані науковцями класифікації є недостатньо повними, адже вони характеризують міжнародні акти лише за окремими видами (міжнародний або регіональний) чи, навпаки, порівнюють різні типи міжнародних актів (договори та рішення суду).

У свою чергу, О. Узунова пропонує розмежовувати міжнародно-правові договори України, які виступають джерелами кримінального процесуального права, на акти основного значення (документи, що містять загальновизнані міжнародні норми, які забезпечують міжнародний захист прав і законних інтересів учасників процесу, а також універсальні міжнародні акти) та багатосторонні і двосторонні конвенції та угоди, що регламентують сферу кримінально-процесуальних відносин (загальні питання боротьби зі злочинами міжнародного характеру; взаємодія відповідних органів України та закордонних держав; надання взаємної міжнародної правової допомоги в процесі кримінального переслідування, розслідування злочинів, судового провадження й виконання вироків) [14, с. 9]. І таку класифікацію в цілому слід підтримати. Адже міжнародно-правові договори для кримінального судочинства основне значення мають у разі, коли вони виступають джерелами кримінального процесуального права, бо інші

види актів процесуальну діяльність не регулюють, а їх групування має переважно теоретичний інтерес.

Заслуговує на увагу думка К. Курушиної, яка наводить більш розширену класифікацію міжнародно-правових актів. Так, науковець вважає, що критерій розподілу міжнародно-правових актів за видами залежать від правового значення (акти основоположного значення, до яких входять документи, що містять загальновизнані міжнародні положення, та двосторонні конвенції та угоди, присвячені взаємодії компетентних органів держав та наданню міжнародної правової допомоги), спрямованості (акти, що є гарантією забезпечення прав людини), ролі і впливу (акти, юридично обов'язкові для держав-учасниць, та документи рекомендаційного характеру) на кримінальне провадження [15, с. 13–14]. Такий системний підхід у класифікації міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства заслуговує на підтримку.

На нашу думку, найбільш повну та змістовну свою реалізацію він отримав у межах класифікації міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства, наведеної Ю. Грошевим та А. Туманянц, які умовно поділяють їх на такі групи: 1) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального процесу та вимоги, що пред'являються до кримінальних процесуальних механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному провадженні (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та ін.); 2) міжнародні конвенції, що спрямовані на співробітництво держав-учасниць цих договорів, на боротьбу зі злочинами, що мають міжнародний характер (Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, тощо); 3) двосторонні договори України про надання правової допомоги з кримінальних справ, ратифіковані Верховною Радою України; 4) міжнародні договори, відносно яких Україна виступає правонаступником (Договір між СРСР і Угорською Народною Республікою про надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах тощо); 5) міжвідомчі міжнародні договори України з питань, віднесені до відання міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України») [16, с. 35–36]. Ця класифікація хоча і базується на різних критеріях, дає можливість виявити увесь масив міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства.

Проаналізувавши наведені класифікації, доходимо висновку, що для теорії та практики кримінального судочинства найбільше значення має класифікація міжнародних нормативно-правових актів з урахуванням критерію віднесення того чи іншого акта до джерел кримінального процесуального законодавства. Цю думку також обґрунтovуємо тим, що згідно з правилами такої операції в логіці, як поділ, різновидом якого є класифікація, він має здійснюватися тільки за однією підставою [17, с. 79–80]. До того ж, вважаємо, що, окрім суто наукового значення, класифікація міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства

повинна мати і прикладне значення. Тому, враховуючи підтримані нами класифікації, наведені у роботах Ю. Грошевого, А. Туманянц, К. Курушиної, О. Узунової, акти у сфері кримінального судочинства умовно поділимо на такі групи: 1) акти, які є джерелами кримінального процесуального законодавства (міжнародні конвенції, двосторонні договори України, ратифіковані Верховною Радою України, міжнародні договори, відносно яких Україна виступає правонаступником, практика Європейського суду з прав людини); 2) акти, які сприяють урегулюванню організаційних аспектів кримінальної процесуальної діяльності і не є джерелами кримінального процесуального законодавства, але юридично обов'язкові для держав-учасниць (міжнародні конвенції, що спрямовані на співробітництво держав-учасниць цих договорів, на боротьбу зі злочинами, міжвідомчі міжнародні договори України тощо); 3) інші акти, у тому числі й ті, що мають рекомендаційний характер (принципи, хартії рекомендації ООН чи Ради Європи та інші міжнародні акти, не ратифіковані Верховною Радою України) та можуть використовуватися при удосконаленні правозастосовної діяльності та кримінального процесуального законодавства. А вже в межах кожної групи акти, що до неї включені, можна класифікувати за низкою інших критеріїв (суб'єктом прийняття, змістом, значенням тощо).

Висновки. На підставі вищезазначеного вважаємо, що з метою належної реалізації міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства існує потреба у систематизації джерел кримінального процесуального законодавства. Вона може здійснюватися шляхом інкорпорації, тобто видання збірників кримінального процесуального законодавства, які б включали і міжнародні стандарти. З метою поширення впливу міжнародних стандартів на право-застосовчу практику до цих збірників цілком доречно, окрім ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів, включати й інші акти, в тому числі рекомендаційного характеру.

Окремої уваги заслуговують рішення Європейського суду з прав людини. Визнаючи їх джерелами кримінального процесуального законодавства, бажано, щоб Верховний Суд України здійснив розробку методичних рекомендацій щодо реалізації цих рішень у судовому провадженні. У цьому контексті також мають видаватися офіційні збірники рішень Європейського суду з прав людини з окремих питань застосування Конвенції з відповідними коментарями.

Актуальним є також питання щодо визначення ролі та можливості застосування у регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру, які містять певні засади та правила щодо дотримання прав особи та основоположних свобод.

Вирішення окреслених та низки інших питань, пов'язаних зі сферою дії міжнародних нормативно-правових актів у кримінальному судочинстві України, є умовою для створення належної системи правових та організаційних гарантій прав особи, що є головним обов'язком нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/22578>.
2. Международные акты о правах человека : сборник документов. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 784 с.
3. Дроздов О. Джерела кримінально-процесуального права України : [монографія] / О. Дроздов. – Х. : ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. – 208 с.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 30. – Ст. 260.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/44651-17>.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Гриненко А. Источники уголовно-процессуальных принципов / А. Гриненко // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 1–5.
8. Про міжнародні договори України : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.
9. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму від 1 листопада 1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1998 рр.). Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ / Відп. ред. П. Шевчук. – К., 1998. – 51 с.
10. Короткий тлумачний словник української мови / Д. Гримчишин, Л. Гуменецька, В. Карповам. – К. : Рад. школа, 1978. – 296 с.
11. Олійник А. Регулювання основних свобод людини і громадянства нормами міжнародного права в Україні / А. Олійник // Журнал східноєвропейського права. – 2014. – № 12. – С. 37–43.
12. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація / О. Саленко // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – № 3. – С. 263–269. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/49.pdf>.
13. Назаров В. Кримінальний процес України : [навч. посібник] / В. Назаров. – К. : ФОП О. Ліпкан, 2013. – 488 с.
14. Узунова О. Міжнародно-правові договори України як джерела кримінального-процесуального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / О. Узунова. – К., 2008. – 18 с.
15. Курушина Е. Международно-правовые акты как источники уголовно-процессуального права Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е. Курушина. – М., 2003. – 28 с.
16. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю. Грошевий, В. Тацій, А. Туманянц та ін.] ; [за ред. В. Тація, Ю. Грошевого, О. Капліної, О. Шило]. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
17. Логіка : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / [В. Титов, С. Цалін, О. Невельська-Гордєєва та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Титова. – Х. : Право, 2005. – 208 с.